

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Насильство в сім'ї є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. У більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки.

Насильство – феномен складний і багатогранний. Зокрема, у кримінальному праві під насильством розуміють вольове, суспільно небезпечне, протиправне із застосуванням фізичної чи психічної сили діяння, що посягає на суспільні відносини, які охороняються законами й спричиняють їм шкоду чи створюють загрозу спричинення такої шкоди. Разом з тим насильство в сім'ї має свої особливості, оскільки винний і жертва – члени однієї сім'ї (перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або не прямої лінії споріднення за умови спільного проживання); потерпілим зазвичай, є особа жіночої статі, якій заподіюється шкода не лише як особистості, а й як члену сім'ї, де вона виконує конкретну соціокультурну роль. До насильства в сім'ї слід відносити дії фізичного, психічного і сексуального характеру, що можуть виражатися як у словесних образах і погрозах, так і в тяжких фізичних побоях, викраденні, погрозі каліцтвом, залякуванні, примушуванні, переслідуванні, словесних приниженнях, насильницькому незаконному вторгненню у житло, підпалі знищенні майна, сексуальному насильстві, зґвалтуванні в шлюбі, насильстві, каліцтвом статевих органів, експлуатації через проституцію.

У положеннях Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» зазначається, що під насильством у сім'ї розуміють будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю. На рівні цього Закону розрізняють фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство в сім'ї. Під впливом положень даного Закону у кримінальному праві стали переглядатися положення щодо виокремлення видів кримінального насильства в сім'ї. Подібні дії з боку насильника приводять до негативного фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найбільше страждають від сімейного насильства жінки, діти та люди похилого віку, хоча про останню категорію йдеться дуже мало. Прийняття законодавчої бази у сфері попередження насильства в сім'ї свідчить про винесення цієї проблеми з розряду приватної проблеми родини на державний рівень.

На сьогодні українська судова практика має невеликий досвід успішної роботи щодо вирішення проблем насильства у сім'ї, оскільки юридичні процедури можуть відноситися як до цивільного, так і до кримінального права, що вносить серйозні розбіжності при розгляді конкретної справи особи, яка вчинила насильство. Саме тому існуючі правові норми скоріше ускладнюють процедуру доказу наявності фактів насильства та скоєння таких злочинів щодо жертви, ніж дають підстави для протидії чи запобігання.

Сімейне насильство у багатьох випадках має форму злочинів проти здоров'я. Заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень тягне відповідальність за статтею 121 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження», статтею 122 КК «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», статтею 123 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження – заподіяне у стані сильного душевного хвилювання». Побой і мордування, тобто завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і спричинили тілесні ушкодження, передбачені статтею 126 КК. У випадках, коли один член сім'ї, маючи на меті спонукати іншого члена сім'ї вчинити дії, що суперечать його волі, заподіює сильний фізичний біль, фізичні або моральні страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або вчиняє інші насильницькі дії, відповідальність настає за катування згідно зі статтею 127 КК.

Фізичне насильство в сім'ї як злочин, що ставить у небезпеку життя та здоров'я особи, – це таке діяння (дія або бездіяльність) одного члена сім'ї стосовно іншого, внаслідок якого потерпілий лишається без допомоги, що створює реальну загрозу його життю чи здоров'ю.

До таких злочинів можна віднести залишення в небезпеці (стаття 135 КК), тобто залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану. Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення таких дій матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (частина 2 статті 135 КК). Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, тягне відповідальність за статтею 166 КК.

Сексуальне насильство в сім'ї може мати вираз у вчиненні злочинів проти статевої недоторканості особи, а також злочинів проти громадської моральності. Так, злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, що

тягне за собою відповідальність за статтею 152 КК, а насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом за наявності тих самих обставин – за статтею 153 КК. Стаття 154 КК встановлює відповідальність за примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально залежні. Факт перебування винного у шлюбі з потерпілим або наявність тривалих статевих стосунків не виключає відповідальності за ці злочини. Окремими нормами встановлено відповідальність за вчинення статевих злочинів проти неповнолітніх. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, тягнуть за собою відповідальність за статтею 155 КК, а розбещення неповнолітніх, тобто вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, – за статтею 156 КК. Як кваліфікуюча ознака, що обтяжує відповідальність за ці злочини, передбачено вчинення таких дій батьком, матір'ю або особою, яка їх замінює.

Економічне насильство в сім'ї, як злочин, може мати такі форми:

1) ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого; 2) протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності; 3) злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого члена сім'ї; 4) злочинні діяння одного члена сім'ї по відношенню до майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної спільної власності; 5) порушення недоторканості житла; 6) зловживанні опікунськими правами. Ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого, є злочинами при злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), злісному ухиленню батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (стаття 164 КК) та злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків (стаття 165 КК).

Психологічне насильство, на відміну від інших видів насильства в сім'ї, тягне за собою відповідальність лише у досить рідких випадках. Як окремий, самостійний вид злочину, психологічне насильство в сім'ї має вираз у вчиненні погрози вбивством (стаття 129 КК) та погрози знищення чужого майна шляхом підпалу, вибуху, або іншим загальнонебезпечним способом (стаття 195 КК). Зазначені погрози тягнуть за собою кримінальну відповідальність лише за умови наявності реальних підстав побоюватися здійснення цих погроз.

Психологічним насильством у сім'ї слід вважати також розголошення одним із членів сім'ї таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (стаття 168 КК), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (стаття 150–1 КК), втягнення неповнолітніх дітей у злочинну діяльність (стаття 304 КК), жорстоке поводження з тваринами (стаття 299 КК).

Отже, у випадках, коли насильство в сім'ї пов'язано з порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, такі дії розглядаються як хуліганство. Під час вчинення так званого побутового хуліганства може застосовуватися фізичне насильство щодо інших членів сім'ї (сексуальне насильство), економічне насильство (знищення або пошкодження майна, виселення із житла) або психологічне насильство (погрози застосувати насильство, стрілянина у повітря тощо).